
<https://doi.org/10.18778/1644-857X.21.02.04>

WIESŁAW PARTYKA

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II W LUBLINIE /

JOHN PAUL II CATHOLIC UNIVERSITY OF LUBLIN

 <https://orcid.org/0000-0002-5595-2901>

Szkoły elementarne na Lubelszczyźnie w okresie okupacji austriackiej (1915–1917)

ABSTRACT

Elementary schools in the Lublin region during the Austrian occupation (1915–1917)

The main aim of the article is to describe the state of Polish elementary education in the Lublin region during World War I, before Poland regained independence. Elementary education of the described period was based mainly on small one-class schools with one teacher, only in larger urban centers there were multiclass schools. Thanks to the great involvement of many social activists (landowners, clergy), and ordinary citizens, the beginning of the 20th century was characterized by an unprecedented increase in the number of schools that made education available to thousands of children and adolescents. Despite the war damage, the lack of school infrastructure, the shortage of teaching staff, the mobilization of the society and the favorable attitude of the Austrian authorities in this matter, in the years 1915–1917 led to an increase in the number of elementary schools from 426 to 1,345. As a result, the number of students covered by education increased from about 30,000 in 1915 to over 100,000 in 1917. An important achievement was also the transfer by the Austrian authorities of jurisdiction over education to the Polish administration a year before regaining independence. Despite intensified efforts, within a few years it was not possible to catch up with the educational policy of the Russian authorities implemented throughout the 19th century, but it was an extremely important beginning for the revival and organization of Polish education in the following years. The article is based on archival sources and studies from the beginning of the 20th century, showing the

state of education not only in urban centers, but also in villages. Thanks to the preserved reports, it gives the opportunity to get to know the detailed network of schools, which may be a contribution to undertaking further research in this matter.

Keywords: elementary schools, Lublin region, 19th–20th century, partitions, Austrian occupation

STRESZCZENIE

Głównym celem artykułu jest opisanie stanu polskiego szkolnictwa elementarnego na Lubelszczyźnie w czasie I wojny światowej, przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Szkolnictwo elementarne opisywanego okresu opierało się przede wszystkim na małych szkołach jednoklasowych z jednym nauczycielem, jedynie w większych ośrodkach miejskich funkcjonowały szkoły wieloklasowe. Dzięki wielkiemu zaangażowaniu wielu społeczników (np. właściciele ziemskich, duchowieństwa), ale i zwykłych obywateli, początek XX w. charakteryzował się nienotowanym wcześniej wzrostem liczby szkół, które umożliwiały dostęp do edukacji tysiącom dzieci i młodzieży. Mimo zniszczeń wojennych, braku infrastruktury szkolnej, niedoboru kadry dydaktycznej, mobilizacja społeczeństwa oraz przychylna w tej materii postawa władz austriackich, doprowadziła w latach 1915–1917 do wzrostu liczby szkół elementarnych z 426 do 1345. Dzięki temu liczba uczniów objętych edukacją wzrosła z około 30 tys. w 1915 r. do ponad 100 tys. w 1917 r. Ważnym osiągnięciem było również przekazanie przez władze austriackie jurysdykcji nad szkolnictwem administracji polskiej już na rok przed odzyskaniem niepodległości. Mimo wzmożonych działań, w ciągu kilku lat nie udało się nadrobić zaległości wynikających z polityki edukacyjnej władz rosyjskich realizowanej przez cały wiek XIX, jednak był to niezwykle istotny asumpt do odrodzenia i organizacji polskiego szkolnictwa w kolejnych latach. Artykuł bazuje na źródłach archiwalnych i opracowaniach z początku XX w., ukazując stan szkolnictwa nie tylko w ośrodkach miejskich, ale również na wsiach. Dzięki zachowanym sprawozdaniom, daje możliwość poznania szczegółowej sieci szkół, co może być przyczynkiem do podejmowania kolejnych badań w tej materii.

Słowa kluczowe: szkoły elementarne, Lubelszczyzna, XIX–XX w., zabory, okupacja austriacka

Okres zaborów odcisnął się negatywnym piętnem na wszystkich dziedzinach życia społecznego. Jedną z takich dziedzin było szkolnictwo. Zaborcy, starając się podporządkować sobie polskie społeczeństwo, chcieli uczynić ze szkolnictwa skuteczne narzędzie germanizacji lub rusyfikacji. Lubelszczyzna, która przez prawie cały XIX w. aż do początku XX w. znajdowała się pod panowaniem rosyjskim, podobnie jak i inne tereny wchodzące w skład zaboru rosyjskiego dosyć boleśnie doświadczyła takiej

właśnie polityki. Brak dbałości o szkoły, brak nauczycieli czy próba uczynienia ze szkół narzędzia rusyfikacyjnego spowodowała, że jedynie niewielki procent dzieci w wieku szkolnym korzystał z edukacji. W małych miasteczkach i na wsiach szerzył się analfabetyzm i zabobony, mimo prób zmiany tej sytuacji, aż do początku XX w. nie udało się zorganizować sprawnie działającej sieci szkół.

Pod koniec XVIII w., na skutek trzeciego rozbioru Polski, Lubelszczyzna znalazła się pod panowaniem austriackim. Cesarz Franciszek II, chcąc wprowadzić osobną administrację na ziemiach III rozbioru, 21 marca 1796 r. wydał patent określający te tereny mianem Galicji Zachodniej, którą podzielono w lipcu tegoż roku na 12 cyrkułów. Ziemie Lubelszczyzny wchodziły w skład sześciu z nich¹. W 1808 r. doszło do połączenia Galicji Zachodniej z Galicją Wschodnią, czyli z ziemiami zaboru I. Dokonano wówczas zmniejszenia liczby cyrkułów o połowę, tworząc z dwóch dotychczasowych jeden². W 1809 r. Rada Szkoły Głównej, chcąc zwiększyć liczbę szkół, zwróciła się do biskupów z prośbą o poparcie sprawy i zachęcanie proboszczów do zakładania szkół parafialnych tam, gdzie jest to możliwe³. Zanim ten apel odniósł jakikolwiek skutek, doszło do istotnych zmian politycznych. Austria utraciła Lubelszczyznę w wyniku wojny francusko-austriackiej. W efekcie traktatu z 1809 r. do Księstwa Warszawskiego przyłączone zostały tereny Galicji Zachodniej i cyrkuł zamojski z Galicji Wschodniej⁴. Teren Księstwa podzielono na departamenty, ziemie Lubelszczyzny weszły w skład: lubelskiego i siedleckiego. Departament lubelski składał się z dziesięciu powiatów: lubelskiego, kraśnickiego, kazimierskiego, lubartowskiego, chełmskiego, hrubieszowskiego, krasnostawskiego, tarnogrodzkiego, tomaszowskiego i zamojskiego⁵. Na terenie departamentu lubelskiego władze polskie przejęły po rządach austriackich 11 szkół ludowych, z czego tylko jedna

¹ T. Mencil, *Początki organizacji Galicji Zachodniej w latach 1775–1796*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. LXXVII, z. 2, s. 322, 330; idem, *Galicja Zachodnia 1775–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze*, Lublin 1976, s. 36.

² T. Mencil, *Galicja Zachodnia...*, s. 37.

³ J. Dobrzański, *Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1968, s. 59.

⁴ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 18.

⁵ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władzy*, Lublin 1977, s. 74.

znajdowała się na wsi. Były to w większości szkoły jednoklasowe o dwóch oddziałach z jednym nauczycielem⁶. Oprócz tych szkół przy niektórych parafiach funkcjonowały małe szkółki parafialne dla kilku lub kilkunastu uczniów, gdzie naukę opłacali rodzice⁷. Na skutek działalności Izby Edukacyjnej w latach 1811–1814 liczba szkół w departamencie lubelskim wzrosła do 39 (23 w mieście, 16 na wsi)⁸.

Po upadku Księstwa Warszawskiego i utworzeniu Królestwa Polskiego w 1815 r. pod zwierzchnictwem Rosji, teren departamentu lubelskiego znalazł się w całości w granicach Królestwa jako województwo lubelskie. Na czele województwa stała Komisja Wojewódzka, składająca się z pięciu wydziałów (administracyjny, wyznań religijnych i oświecenia publicznego, policji, wojskowy i skarbowy). Sprawami dotyczącymi szkolnictwa i edukacji zajmował się wydział wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Ze strony rządu nadzór nad tymi kwestiami sprawowała Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: KRWRiOP), na czele której stał minister Stanisław Kostka Potocki⁹. Na skutek działalności Komisji, a w dużej mierze dzięki nałożeniu na obywateli obowiązku płacenia składki szkolnej, liczba szkół w całym Królestwie Polskim rosła w szybkim tempie. Proces ten zdecydowanie wyhamował na skutek rozporządzenia namiestnika Józefa Zajączka, który zwolnił chłopów z obowiązku płacenia składki szkolnej. W przededniu wybuchu powstania listopadowego w województwie lubelskim funkcjonowało 41 szkół miejskich i 14 wiejskich¹⁰. Po upadku tego zrywu niepodległościowego władze rosyjskie dążyły do likwidacji odrębności Królestwa i zbliżenia ustroju oraz podziału administracyjnego do panującego w Rosji. Ukazem z 7 marca 1837 r. województwa przemianowane zostały na gubernie, dotychczasowi prezesi Komisji Wojewódzkich zostali gubernatorami cywilnymi, a komisje wojewódzkie rządami gubernialnymi¹¹. Rząd Gubernialny, podobnie jak wcześniej Komisja Wojewódzka, sprawował władzę w zakresie administracji publicznej. Sytuacja szkolnictwa w tym okresie uległa jedynie niewielkim

⁶ J. Dobrzański, *op. cit.*, s. 61.

⁷ *Ibidem*, s. 63.

⁸ *Ibidem*, s. 72.

⁹ W. Jemielity, *Z dziejów Kościoła w Królestwie Polskim w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1973, t. XXI, z. 2, s. 265.

¹⁰ J. Dobrzański, *op. cit.*, s. 82.

¹¹ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. XX, nr 70, Warszawa 1837, s. 415.

zmianom. W 1839 r. w guberni lubelskiej działało 55 szkół miejskich i 11 wiejskich, w których pobierało naukę łącznie 2704 dzieci¹². Według Stanisława Araszkiewicza jeszcze rok wcześniej, bo w 1838 r., elementarnych szkół wiejskich było 20 z 452 uczniami¹³. Na skutek polityki rządu, dosyć biernej postawy właścicieli ziemskich i proboszczów sytuacja szkolnictwa ulegała stopniowemu pogorszeniu. W 1860 r. ilość elementarnych szkół publicznych na Lubelszczyźnie wynosiła jedynie 59¹⁴, z czego na wsi funkcjonowało tylko 10¹⁵. Miało to związek przede wszystkim z faktem, że w 1851 r. car zniósł obowiązek szkolny oraz obowiązek płacenia składki szkolnej, co zatrzymało proces powstawania nowych szkół i doprowadziło do likwidacji wielu już istniejących¹⁶. W 1862 r. car Aleksander II zatwierdził Ustawę o wychowaniu publicznym w Królestwie Polskim, której autorem był hr. Aleksander Wielopolski. Zakładano m.in., że szkoły elementarne miały powstawać w każdej gminie przy istotnym udziale duchowieństwa, ziemiaństwa i urzędów. Nauka w jednoklasowej szkole elementarnej miała trwać od czterech do pięciu lat i obejmować dzieci od siódmego roku życia. O ile w 1862 r. w guberni lubelskiej działało 143 szkoły elementarne z 5666 uczniami, o tyle już w roku następnym liczba szkół spadła do 111 z 5431 uczniami¹⁷.

Znaczące zmiany w podziale administracyjnym Królestwa Polskiego nastąpiły po powstaniu styczniowym. Dotychczasową nazwę Królestwa zastąpiono terminem „Kraj Przywiślański”, a po śmierci namiestnika Królestwa Polskiego Fiodora Berga w 1874 r., pełniącego obowiązki od 1863 r., nie powoływano już namiestników, aby zatrzeć jego odrębność. Odtąd Królestwo stało się generalną gubernią, na czele której stał warszawski generał gubernator. Ukaz z 19/31 grudnia 1866 r. w miejsce pięciu dotychczasowych guberni wprowadził ich aż dziesięć, a te dzieliły się na 85 powiatów¹⁸. W nowych granicach guberni lubelskiej funkcjonowało 10 powiatów, w skład których wchodziło 60 miast i 150 gmin wiejskich.

¹² J. Dobrzański, *op. cit.*, s. 111.

¹³ S. Araszkiewicz, *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze rosyjskim w latach 1831–1918. Szkolnictwo elementarne*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918*, t. I, red. S. Michalski, Warszawa 1982, s. 148.

¹⁴ J. Dobrzański, *op. cit.*, s. 145.

¹⁵ S. Araszkiewicz, *op. cit.*, s. 148.

¹⁶ *Ibidem*, s. 149.

¹⁷ *Ibidem*, s. 157.

¹⁸ *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. LXVI, nr 219, Warszawa 1866, s. 119.

Były to powiaty: biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, puławski, tomaszowski i zamojski¹⁹. Istotną zmianą w administracji publicznej okazało się wprowadzenie języka rosyjskiego jako obowiązującego języka urzędowego. Istotne zmiany zaszły również w podziale administracyjnym Kościoła. Władze carskie, dążąc do ujednoczenia podziału diecezji na dekanaty z podziałem guberni na powiaty, przeprowadziły w 1867 r. reorganizację sieci dekanalnej. Na terenie diecezji lubelskiej – bez przyłączonej wcześniej diecezji podlaskiej – ustanowiono 10 dekanatów pokrywających się z siecią powiatów²⁰.

Jednym z ważnych postulatów podejmowanych po upadku powstania styczniowego było upowszechnienie oświaty elementarnej wśród chłopów. W 1864 r. car Aleksander II zatwierdził przygotowany przez Mikołaja Milutina projekt reformy szkolnictwa²¹. Utworzono 10 dyrekcji szkolnych. Na Lubelszczyźnie działały lubelska i chełmska dyrekcja, na czele których stali odpowiednio Awtonom Teodorowicz i Teofan Lebedincew²². Bezpośrednią opiekę nad szkołami wiejskimi miały odtąd sprawować zebrania gminne i wioskowe. Dążono przede wszystkim do zakładania szkół 1- i 2-klasowych. Władze carskie starały się wspierać proces powstawania placówek również materialnie, udzielając pożyczek na budowę i remonty lokali czy partycypując w kosztach ich utrzymania. W latach 1865–1869 zorganizowano w Królestwie 810 nowych szkół elementarnych. W samej guberni lubelskiej w ciągu kilku miesięcy w 1864 r. chłopci założyli 34 szkoły i złożyli 138 próśb o utworzenie kolejnych²³.

Mimo ożywionej polityki edukacyjnej realizowanej przez carat przy wsparciu społeczeństwa polskiego, na początku XX w. jedynie niespełna 18% dzieci w wieku szkolnym objęto nauczaniem²⁴. Zabór rosyjski w porównaniu z innymi zaborami charakteryzował się najslabiej rozwiniętą siecią publicznych szkół elementarnych.

¹⁹ W. Ćwik, J. Reder, *op. cit.*, s. 103–106; H. Wiercieński, *Opis statystyczny Guberni Lubelskiej*, Warszawa 1901, s. 89–92.

²⁰ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, s. 564–567; J. Kumor-Mielnik, *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805–2005*, Lublin 2011, s. 38.

²¹ R. Kucha, *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982, s. 20.

²² *Ibidem*, s. 22–23.

²³ *Ibidem*, s. 23–25.

²⁴ *Ibidem*, s. 32.

Na początku XX w. na 1000 mieszkańców przypadało jedynie około 30 uczniów, podczas gdy w Prusach było ich 190²⁵. W 1904 r. w guberni lubelskiej istniało 399 szkół elementarnych, z czego ponad połowa to szkoły cerkiewne²⁶. Statystyki te nie obejmują m.in. niezalegalizowanego szkolnictwa na terenach wiejskich, gdzie w tajnych szkółkach prywatnych, utrzymywanych przez chłopów lub prowadzonych przez dwory, naukę prowadzono w języku polskim²⁷. Kiedy w marcu 1906 r. władze carskie zalegalizowały wiele organizacji i stowarzyszeń oświatowych, w tym m.in. Lubelskie Towarzystwo Szerzenia Oświaty „Światło” czy Polską Macierz Szkolną (zwana także Macierzą Polską lub Macierzą Szkolną), sytuacja na gruncie szkolnictwa elementarnego uległa nieznacznej poprawie.

Wśród inicjatorów założenia „Światła”, obok Stefana Żeromskiego i Gustawa Daniłowskiego, byli również Julia i Przemysław Rudzcy, Faustyna Morzycka, Felicja Sulkowska, Helena i Kazimierz Dulębowie. Pierwsze spotkanie miało miejsce w Nałęczowie, jednak do formalnego założenia Towarzystwa doszło już w Lublinie. Prawnymi założycielami „Światła” byli: lekarze – Witold Chodźko, Marek Arnsztajn i Mieczysław Biernacki; nauczycielki – Stefania Dąbrowska i Katarzyna Ankowska; przemysłowiec – Franciszek Kocowski oraz aptekarz – Zygmunt Przybylski. Żeromski wszedł w skład Zarządu. Towarzystwo to obejmowało swym zasięgiem teren całej guberni. Miało prawo otwierać ochronki, szkoły ludowe, biblioteki, czytelnie i kursy dla analfabetów. Mimo zaangażowania wielu społeczników (lekarzy, przemysłowców, nauczycieli), prowadzenia szerokiej akcji informacyjnej w prasie, organizacji wielu odczytów i spotkań, nieprzychylność ze strony części społeczeństwa i problemy finansowe nie pozwoliły na rozwinięcie szerokiej działalności²⁸.

²⁵ K. Trzebiatowski, *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1970, s. 28.

²⁶ A. Koprukowniak, *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864–1918*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. T. Mencil, Warszawa 1974, s. 694.

²⁷ Pisze o tym m.in. H. Brodowska, *Chłopi o sobie i Polsce*, Warszawa 1984; eadem, *Chłopi lubelscy o swoich sprawach i Polski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora” 1982, vol. XXXVII, s. 135–155.

²⁸ Por. W. Romanowski, *Działalność Lubelskiego Towarzystwa „Światło” na polu szkolnictwa elementarnego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1960, t. III, s. 167–205; idem, *Z dziejów szkoły i oświaty elementarnej na Lubelszczyźnie w początkach XX wieku*, Lublin 1970; M. Gawarecka, *Lubelskie Towarzystwo szerzenia oświaty pod nazwą „Światło” (1906–1917)*, „Rocznik Lubelski” 1973, t. XVI, s. 183–210.

Polska Macierz Szkolna już w pierwszym roku swojej działalności – dzięki zaangażowaniu właścicieli ziemskich, duchowieństwa i wielu społeczników – zarejestrowała 680 szkół elementarnych i 300 ochronek, do których uczęszczało łącznie około 70 tys. uczniów i wychowanków²⁹. Niestety proces ten szybko wyhamowano na skutek likwidacji Polskiej Macierzy Szkolnej przez władze w grudniu 1907 r. W 1908 r. na terenie guberni lubelskiej działało 697 szkół (430 elementarne, 267 cerkiewne), do których uczęszczało łącznie 42 491 uczniów³⁰. Wybuch wojny i walki, jakie toczyły się na terenie Lubelszczyzny przyniosły ogromne straty zarówno w ludziach, jak i w infrastrukturze. Rosjanie, cofając się pod naporem wojsk państw centralnych stosowali zasadę „spalonej ziemi”. Wszystko co dało się wywieźć, łącznie z ludźmi, wywożono, a resztę niszczone i palono³¹. Likwidacji uległa cała sieć szkół z rosyjskim językiem wykładowym i należało przystąpić do odbudowy szkolnictwa, co wiązało się również z jego jednoczesną polonizacją³². Wiele budynków szkolnych zostało zdewastowanych, brakowało środków na utrzymanie szkół i nauczycieli, a wielu nauczycieli opuściło te tereny.

W 1915 r. Lubelszczyzna na skutek działań wojennych znalazła się pod panowaniem państw centralnych. Wkrótce po opuszczeniu tych terenów przez wojska rosyjskie przystąpiono do organizacji szkolnictwa. Dużą rolę w tym procesie odegrało duchowieństwo. Przykładowo proboszcz parafii Grabowiec już 20 listopada 1915 r. otworzył pierwszą szkołę, a do 18 stycznia 1916 r. zorganizował ich jeszcze 12 na terenie zarządzanej przez siebie parafii. Został też przewodniczącym powołanej wkrótce gminnej Rady Szkolnej³³. Wśród osób starających się o zakładanie szkół polskich znajdowali się również działacze różnych organizacji, takich jak Polska Organizacja Wojskowa, Legioniści czy stronnictw politycznych, m.in. PSL „Piast”³⁴.

²⁹ R. Kucha, *op. cit.*, s. 35.

³⁰ A. Kopruckowniak, *op. cit.*, s. 695.

³¹ M. Korzeniowski, *Wojna na Lubelszczyźnie w latach 1914–1915 w świetle wspomnień*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2017, t. VIII, z. 2, s. 11–22.

³² J. Lewandowski, *Szkolnictwo na Lubelszczyźnie w czasie I wojny światowej – zarys problematyki badawczej*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad oświatą i wychowaniem w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, red. R. Kucha, K. Poznanski, Lublin 1989, s. 310.

³³ O szkołach elementarnych w 1917 r., Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Rep 61 B VIII 19, k. 82.

³⁴ H. Brodowska, *Chłopi lubelscy...*, s. 147.

Mimo warunków wojennych władze austriackie kładły duży nacisk na rozwój szkolnictwa elementarnego, pokrywając częściowo koszty utrzymania szkół. Ponadto starano się mobilizować, a nawet grożono karami finansowymi rodzicom, którzy nie posyłali swoich dzieci do szkół. Sprawami szkolnictwa zajmował się Oddział Wyznań i Szkolnictwa kierowany przez dra Longina Womełę. Szkoły publiczne miały być dostępne dla wszystkich bez względu na obywatelstwo czy religię. Językiem wykładowym ustanowiono język polski. Pensje dla nauczycieli szkół publicznych wypłacano przez komendy powiatowe³⁵. Dnia 23 sierpnia 1915 r. powstała Rada Szkolna Ziemi Lubelskiej, na czele której stanął Stefan Plewiński, odegrała ona istotną rolę w rozwoju sieci szkolnej. Pod koniec 1915 r. na terenie dawnej guberni lubelskiej zorganizowano 426 szkół (29 491 uczniów), a w roku szkolnym 1916/1917 – 989 szkół elementarnych, do których uczęszczało prawie 75 tys. dzieci³⁶.

W samym powiecie lubelskim liczba szkół wzrosła z 31 (1915 r.) do 186 (1916 r.)³⁷. Rozwój szkolnictwa elementarnego w latach 1915–1917 osiągnął poziom nienotowany w czasach carskich. Pod koniec grudnia 1916 r. na spotkaniu u hr. Hugo von Lerchenfelda, przedstawiciela Zarządu Cywilnego, po raz pierwszy w sposób oficjalny poruszona została kwestia przekazania szkolnictwa władzom polskim³⁸. Na przełomie października i listopada 1917 r. szkolnictwo znalazło się pod bezpośrednim zarządem polskim. Mimo tego kraj nadal był pod okupacją i władze austriackie administrowały dochodami i wydatkami, co nieraz znacząco utrudniało działalność władz szkolnych³⁹. W latach 1916–1917 pensja nauczyciela, czyli utrzymanie jednej klasy wynosiło 3144 koron rocznie, dodatek za naukę religii 64 korony⁴⁰. Dostyc szybko zaczęto organizować Rady Szkolne, które wspierały swoją działalnością inspektorów szkolnych. Już w roku szkolnym 1917/1918 na terenach byłego Królestwa Kongresowego powstało 61 takich Rad. W ich skład wchodził

³⁵ J. Lewandowski, *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914–1918*, Warszawa 1980, s. 33, 63.

³⁶ A. Koprukowniak, *op. cit.*, s. 731.

³⁷ *Wydatki gmin na oświatę w powiecie Lubelskim do roku 1916*, „Ziemia Lubelska” 1916, R. XI, nr 265, s. 4.

³⁸ K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków 1923, s. 15–16.

³⁹ *Ibidem*, s. 175.

⁴⁰ A. Kołaczowska, *Szkolnictwo powszechne w powiecie lubelskim 1917–1927*, Lublin 1928, s. 20.

przede wszystkim ziemianie, duchowni, nauczyciele, urzędnicy, lekarze i włościanie⁴¹. W lutym 1918 r. utworzono odrębny okręg szkolny w Lublinie. Ponadto rozwijało się prywatne szkolnictwo elementarne⁴².

Dosyć dokładne dane na temat szkół elementarnych na Lubelszczyźnie w 1917 r. przekazują dwa źródła. Pierwszym jest opracowanie przygotowane przez Wydział Statystyczny Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP) przedstawiające stan szkolnictwa powszechnego na koniec grudnia 1917 r.⁴³ Podaje ono szczegółowe dane dotyczące: szkół, ich rodzajów, uczniów z podziałem na płeć i wyznanie, nauczycieli. Oprócz informacji zbiorczych dane te zostały szczegółowo rozpisane na poszczególne powiaty i gminy. Drugim źródłem są sprawozdania dziekanów na temat stanu szkolnictwa elementarnego w poszczególnych dekanatach. Sprawozdania te zostały sporządzone wskutek odpowiedzi na pismo z 4 kwietnia 1917 r., jakie wystosował administrator diecezji lubelskiej ks. Zenon Kwiek⁴⁴ do duchownych. Głównym powodem zainteresowania władz kościelnych szkołami była kwestia nauczania religii. W związku z tym proboszczowie poszczególnych parafii musieli odpowiedzieć na kilka pytań (m.in. dotyczących ilości szkół elementarnych, liczebności klas, odległości kościoła od szkoły, gmin, godzin religii, nauczycieli, rocznej pensji za nauczanie religii i inne). Sprawozdania te w istotny sposób uzupełniają opracowanie MWRiOP, obejmują wszystkie miejscowości, w których funkcjonowały szkoły, co daje dużo pełniejszy obraz szkolnictwa początkowego na Lubelszczyźnie.

Porównując ze sobą oba źródła, można natknąć się na pewne różnice, m.in. co do liczby szkół. Mogą one wynikać z wielu powodów, na co wpływ miała zapewne dynamiczna sytuacja – niektóre szkoły zaczynały swoją działalność, inne dopiero projektowano, a już zostały ujęte w sprawozdaniu, a niektóre nie funkcjonowały z powodu braku nauczyciela. Ponadto należy wziąć pod uwagę błędy i niedokładności wynikające z winy osób sporządzających sprawozdania. Różnice te mogą wynikać również z faktu, że sprawozdania napływające od duchowieństwa sporządzano w większości od czerwca do sierpnia, natomiast opracowanie MWRiOP uwzględniało

⁴¹ K. Konarski, *op. cit.*, s. 161–162.

⁴² A. Kopruckowniak, *op. cit.*, s. 732.

⁴³ *Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych generalnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego*, Warszawa 1919.

⁴⁴ *O szkołach...*, s. 1–1v.

informacje do 1 grudnia 1917 r. Jest więc wielce prawdopodobne, że w ciągu tych kilku miesięcy liczba szkół mogła ulec zwiększeniu. Mimo pewnych różnic, źródła te ukazują szczegółowo rozwój szkolnictwa elementarnego na Lubelszczyźnie w przeddzień odzyskania przez Polskę niepodległości. Według ministerstwa 1 grudnia 1917 r. na Lubelszczyźnie działało 1345 szkół elementarnych, natomiast według danych kościelnych kilka miesięcy wcześniej było ich 1082, z tym, że dla całego dekanatu janowskiego brakuje sprawozdań oraz dokumentów dla parafii Łańcuchów w dekanacie chełmskim i parafii Łuszczów w dekanacie lubartowskim, więc liczba ta jest niepełna. Poniżej przedstawiono statystykę dotyczącą liczby szkół w poszczególnych powiatach/dekanatach.

Tabela 1

Szkoły elementarne w 1917 r.

Powiat/dekanat	Liczba szkół elementarnych wg sprawozdań duchowieństwa (VI-VIII 1917)	Liczba szkół elementarnych wg MWRiOP (1 XII 1917)
Biłgoraj	69	65
Chełm	88	108
Hrubieszów	87	104
Janów Lubelski	b.d.	133
Krasnystaw	103	130
Lubartów	114	125
Lublin	222	234
Puławy	139	153
Tomaszów Lub.	102	123
Zamość	158	170
Razem	1 082	1 345

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych generalnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego*, Warszawa 1919, s. 2-5; oraz *O szkołach elementarnych w 1917*, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Rep 61 B VIII 19.

Jeżeli chodzi o publiczne szkoły elementarne, to zdecydowanie przeważały szkoły jednoklasowe (86% ogółu szkół), z jednym nauczycielem i trzema lub czterema oddziałami uczącymi się równocześnie. Nieco inaczej wyglądała sytuacja prywatnych szkół elementarnych, gdzie jedynie 14% stanowiły szkoły jednoklasowe⁴⁵.

Tabela 2

Szkoły elementarne pod względem ilości klas

Powiat	Liczba szkół	Szkoły publiczne							Szkoły prywatne
		liczba szkół liczących klas							
		1	2	3	4	5	6	7	
Biłgoraj	65	53	6	1	2	–	–	–	3
Chełm	108	88	6	1	2	–	–	–	11
Hrubieszów	104	94	7	–	3	–	–	–	–
Janów Lub.	133	108	7	–	2	–	–	–	16
Krasnystaw	130	114	5	–	1	–	–	–	10
Lubartów	125	112	6	1	1	–	–	–	5
Lublin	234	133	38	29	3	–	9	2	20
Puławy	153	125	11	1	1	–	–	–	15
Tomaszów Lub.	123	119	1	1	1	1	–	–	–
Zamość	170	150	9	1	1	1	–	–	8
Razem	1 345	1 096	96	35	17	2	9	2	88

Źródło: *Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych generalnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego*, Warszawa 1919, s. 2–5.

⁴⁵ K. Prauss, *W sprawie realizacji powszechnego nauczania w Królestwie Polskim*, Warszawa 1917, s. 23; K. Konarski, *op. cit.*, s. 64–65.

W przypadku szkół prywatnych źródło nie przekazuje informacji dotyczących ilości klas.

Poniżej ukazano szczegółową sieć szkół elementarnych na Lubelszczyźnie w 1917 r. opracowaną na podstawie sprawozdań duchowieństwa z poszczególnych dekanatów diecezji lubelskiej. Ze względu na kościelny charakter źródła wykaz ten prezentuje sieć szkół w poszczególnych parafiach⁴⁶.

Dekanat biłgorajski

Parafia Biłgoraj – Biłgoraj (4-klasowa), Bojary, Korytków Duży, Rożnówka.

Parafia Górecko – Aleksandrów (2 szkoły), Bukowina, Górecko Stare, Sochy, Szozdy, Tereszpol (4 szkoły).

Parafia Huta Krzeszowska – Harasiuki, Huta Krzeszowska (2 szkoły – 2-klasowa i 3-klasowa).

Parafia Józefów Ordynacki – Hamernia, Józefów (3-klasowa), Majdan Nepryski, Majdan Sopocki, Senderki, Sopot.

Parafia Krzeszów – Bystre, Hucisko, Jasiennik Nowy, Jasiennik Stary, Kamionka, Krzeszów (2-klasowa), Krzeszów Górny.

Parafia Łukowa – Borowiec, Chmielek, Łukowa (2 szkoły), Obsza, Rakówka, Wola Obszańska, Wólka, Zamch.

Parafia Potok Ordynacki – Dąbrówka, Gózd, Jedlinki, Kulno, Lipiny Dolne, Lipiny Górne, Łazów, Naklik, Potok (2 szkoły – 2-klasowa i 1-klasowa), Szyszków.

Parafia Puszcza Solska – Bidaczów, Bukowa, Ciosmy, Lipowiec, Łazory, Majdan, Okragła, Smólsko, Sól.

Parafia Tarnogród – Biszczka, Bukowina, Korchów, Księżpol, Luchów Dolny, Luchów Górny, Płusy, Różaniec, Tarnogród (4-klasowa), Wola Różaniecka.

Dekanat chełmski

Parafia Chełm – Chełm (2 szkoły 4-klasowe), Czerniejów, Leonów, Leśniczówka, Kamień, Ochoża, Stołp, Strupin, Tytusin, Żółtańce.

⁴⁶ W przypadku szkół 1-klasowych podano jedynie nazwę miejscowości. Większą liczbę klas w szkole odnotowano w nawiasach. Jeżeli w danej miejscowości znajdowała się więcej niż jedna szkoła, informację również wskazano w nawiasie.

Parafia Czulczyce – Czulczyce, Sajczyce, Staw, Wólka Czulczycka.

Parafia Kumów – Alojzów, Haliczany, Kosiłów, Kumów (2 szkoły), Majdan Leśniowski, Mołodutyn, Plisków, Rakołupy, Rostoka, Rozdziałów, Sielec, Stanisławów, Strachosław, Wołowce, Żmudź.

Parafia Łańcuchów – brak sprawozdań.

Parafia Milejów – Antoniów, Białka, Jaszczów (3-klasowa), Milejów (3-klasowa), Starościce.

Parafia Olchowiec – Barki, Busówno, Cyców, Kulik, Olchowiec⁴⁷, Pniówno, Syczyn, Świącica.

Parafia Pawłów – Borowica, Gołąb, Kamień, Liszno, Majdan Stajeński, Pawłów, Rejowiec, Wólka Kańska, Zyngerówka, Żulin.

Parafia Puchaczów – Albertów, Brzeziny, Józefin, Malinówka, Nadrybie, Puchaczów, Turowola, Zaróbka, Zawadów.

Parafia Sawin – Bukowa Wielka, Chylin, Kozia Góra, Piaski, Sawin, Wólka Petryłowska.

Parafia Świerże – Chromówka, Dorohusk, Gdola, Świerże, Turka, Wólka, Żalin.

Parafia Siedliszcze – Chojno, Siedliszcze, Wola Korbutowa.

Parafia Wojsławice – Huta, Kukawka, Majdan Nowy, Majdan Ostrowski, Majdan Stary, Ostrów, Putnowice, Rozięcín, Teresin, Wojsławice.

Dekanat hrubieszowski

Parafia Dubienka – Brzozowiec, Dubienka (3-klasowa), Janostrów, Kajetanówka, Nowa Kajetanówka, Rogatka, Siedliszcze, Skryhiczyn, Stanisławówka, Strzelce.

Parafia Grabowiec – Czartoria, Czechówka, Gdeszyn, Grabowiec (2-klasowa), Horyszów Polski, Horyszów Ruski, Majdan Tuczępski, Miączyn, Ornatowice, Skibice, Skomorochy Małe, Stanisławka, Szystowice, Wólka Tuczępska.

Parafia Horodło – Horodło (3-klasowa), Hrebenne (2-klasowa), Husynne (2-klasowa), Kopyłów (2-klasowa), Liski (2-klasowa), Łuszków (2-klasowa), Matcze (2-klasowa), Strzyżów (2-klasowa).

Parafia Hrubieszów – Bohorodyca (Brodzica), Czerniczyn, Dziekanów, Hrubieszów (4-klasowa), Mieniany, Modryniec, Pobereżany, Podhorce, Sławęcín (2-klasowa), Szpikołosy, Teptiuków.

---

⁴⁷ Z powodu wyjazdu nauczyciela do Galicji nie było lekcji.

Parafia Kryłów – Cichoburz, Hołubie (Gołębie), Kryłów, Małków, Prehoryle, Smoligów.

Parafia Moniatycze – Janki, Kułakowice, Mojsławice, Moniatycze, Nowosiółki, Raciborowice, Stefankowice, Ubradowice, Wołajowice.

Parafia Oszczów – Dołhobyczów, Honiatyn, Horoszczyce, Kadłubiska, Oszczów, Poturzyn.

Parafia Trzeszczany – Bohutycze, Chyżowice, Drogojewka, Majdan Wielki, Mołodiatycze, Nieledeń, Trzeszczany, Werbkowice, Ządzie.

Parafia Uchanie – Aurelin, Białowody, Bokinia, Drohiczany, Gliniska, Jarosławiec, Kolonia Staszyc (2-klasowa), Kolonia Teratyńska, Kolonia Władzin, Putnowice Dolne, Putnowice Górne, Uchanie, Wola Uchańska.

Dekanat janowski

Brak sprawozdań.

Dekanat krasnostawski

Parafia Chłaniów – Bzowiec, Chłaniów, Wierzchownia.

Parafia Częstoborowice – Częstoborowice, Dąbie, Izdebno, Kolonia Chojnacka, Kolonia Zygmuntów, Pilaszkowice (2 szkoły), Rybczewice, Stryjno (2 szkoły).

Parafia Fajslawice – Siedliska.

Parafia Gorzków – Antoniówka, Baranica, Bobrowe, Borów, Czysta Dębina, Gliniska, Gorzków, Majdan Borowski, Olchowiec, Olesin, Orchowiec, Suszeń, Widniówka, Wielkopole, Zamostek.

Parafia Krasnystaw – Bzite, Jaślików, Krasnystaw – Przedmieście Krakowskie (2-klasowa), Krasnystaw – Przedmieście Zakręcie (2 szkoły – 4-klasowa i 1-klasowa), Krasnystaw – Przedmieście Zastawie, Krupe, Kryniczki, Latyczów, Małochwiej, Niemienice, Orłów Drewniany, Ostrów, Siennica Nadolna, Topola, Wincentów, Wólka Orłowska, Zaźółkiew.

Parafia Łopiennik – Dobryniów, Krzywe, Łopiennik Lacki (2-klasowa), Łopiennik Ruski (2-klasowa), Majdan Krzywski, Olszanka.

Parafia Płonka – Majdan Kobyliński, Maszów, Mościska, Płonka, Rudnik, Suche Lipie, Wierzbica.

Parafia Siennica Różana – Maciejów, Siennica Królewska I, Siennica Królewska II, Siennica Różana, Wola Siennicka, Zagroda, Zdżanne.

Parafia Surhów – Anielpol, Bończa, Brzeziny, Drewniki, Kraśniczyn Aleksandrowski, Majdan Surhowski, Surhów.

Parafia Targowisko – Tarnawka, Wola Gałęzowska, Zakrzew.

Parafia Tarnogóra – Izbica (2-klasowa), Mchy, Ostrzyca, Piaski, Stryjów, Tarnogóra.

Parafia Turobin – Gródki, Sarnów, Tokary (2 szkoły), Turobin (2 szkoły), Żabno.

Parafia Wysokie – Gielczew, Maciejów Stary, Radomirka, Wysokie.

Parafia Żółkiewka – Antoniówka, Gany, Peperczyn, Rożki, Średnia Wieś, Żółkiew, Żółkiewka.

Dekanat lubartowski

Parafia Czemierniki – Belcząc dwór (ochronka), Belcząc, Czemierniki dwór (ochronka), Czemierniki, Dębica, Działyń (budynek szkoły, brak nauczyciela), Kamiennowola, Kolonia Ostrówek, Leszkowice, Skoki, Stoczek, Suchowola (2 szkoły), Wygnanów, Zdunkówka.

Parafia Dys – Ciecierzyn, Dys folwark hr. Zamoyskich, Dys folwark p. Bernata, Dys wieś, Jakubowice Konińskie, Nasutów dwór hr. Zamoyskich, Nasutów wieś, Rudka, Stoczek.

Parafia Kamionka – Biadaczka, Ciemno, Dąbrówka, Kamionka (3 szkoły), Kolonia Kierzkówka, Kolonia Staroścín, Kozłówka dwór, Kozłówka wieś, Nowodwór, Rudka, Samokłęski (2 szkoły), Siedliska, Skrobów, Syry.

Parafia Kijany – Godziębów, Karolin, Kijany bliższe, Kijany, Ludwików, Nowogród, Radzic, Zawieprzyce, Ziółków.

Parafia Łuszczów – brak sprawozdań.

Parafia Krasienin – Kawka, Kolonia Krasienin (2 szkoły), Krasienin (2 szkoły), Majdan, Pyszczoła Góra, Wólka.

Parafia Lubartów – Annobór, Baranówka, Brzeziny, Górka, Kolonia Niedźwiada, Lisów, Lubartów (4-klasowa), Łucka, Mieczysława, Niedźwiada, Pałecznicza, Szczekarków, Tarło, Trzciniec, Wola Mieczysławska, Wólka Rokicka.

Parafia Firlej – Czerwonka, Firlej, Przypisówka, Serock.

Parafia Łączna – Dratów, Kobyłki, Kolonia Dratów, Ludwin, Łączna (2-klasowa), Piaseczno, Rosplucie, Rossosz, Trębaczów, Zakrzów.

Parafia Michów – Ciotcza, Michów, Rudzienko, Trzciniac, Wypnicha.

Parafia Niemce – Niemce, Rokitno, Wola Niemiecka.

Parafia Rudno – Abramów, Elżbietów, Gawłówka, Gołab, Katarzyn, Kierzkówka, Kunów, Michałówka, Ostrów, Rawa, Rudno (2 szkoły), Sobolew, Węgielce.

Parafia Serniki (Serniki) – Chlewiska, Nowa Wieś, Ruskowola, Serniki, Wola Sernicka (2 szkoły).

Dekanat lubelski

Parafia Abramowice – Abramowice (2 szkoły), Abramowice Kościelne, Dominów, Dziesiąta (2 szkoły), Głusk (2 szkoły), Skrzynice, Wilczopole (2 szkoły), Wólka (2 szkoły).

Parafia Bełżyce – Bełżyce (4-klasowa), Chmielnik, Dwór w Krzu, Kolonia Dylażki, Kolonia Łączki, Kolonia Podole, Krężnica Okrągła, Wierzchowiska, Wzgórze (3-klasowa).

Parafia Biskupice⁴⁸ – Biskupice, Brzezice, Dorohuczka, Łysołaje, Majdan Brzezicki, Pełczyn, Siostrzytów, Struża, Trawniki, Zgniła Struga.

Parafia Bychawa – Bychawa (4-klasowa), Gałęzów, Kosarzew (2 szkoły), Olszowiec, Stara Wieś, Urszulin, Wola Mała, Zaraszów, Zdrapy.

Parafia Bychawka – Bychawka (2 szkoły), Bystrzyca Nowa, Bystrzyca Stara, Ossowa, Tuszówek Kolonia i Tuszów Wieś (wspólna szkoła), Wierciszów.

Parafia Bystrzyca – Bystrzyca, Charleż, Jawidz, Sobjanowice, Spiczyn, Turka (2 szkoły).

Parafia Chodel – Borów, Chodel (4-klasowa), Godów wieś, Godów, Komasyce, Majdan Skrzyniecki, Osiny, Poniatowa, Trzciniac, Wronów.

Parafia Czerniejów – Czerniejów (3-klasowa), Majdan Mętowski (3-klasowa), Mętów (3-klasowa).

---

⁴⁸ W parafii działało łącznie 16 szkół. W sprawozdaniu wymieniono jedynie miejscowości, w których się one znajdowały, bez podania liczby placówek.

Parafia Kalinowszczyzna – Długie, Jakubowice (3-klasowa), Kalinowszczyzna (5-klasowa), Kolonia Zadębie (3 szkoły), Świdnik Duży, Świdnik Mały (2-klasowa), Świdnik Wielki (3 szkoły).

Parafia Kielczewice – Borkowizna (2-klasowa), Dębczynna, Dębniak, Kielczewice Górne, Pawłów, Strzyżowice (2-klasowa).

Parafia Konopnica – Józefin, Konopnica (4-klasowa), Lipniak, Motycz (2 szkoły), Motycz Leśny, Radawczyk, Radawiec (2 szkoły), Sporniak, Stary Motycz, Stasin, Tereszyn, Uniszowice, Węglin.

Parafia Krężnica Jara – Krężnica (2 szkoły), Osmolice (2 szkoły), Polanówka, Prawiedniki, Strzeszkowice (2 szkoły), Żabia Wola (2 szkoły).

Parafia Krzczonów – Antoniówka, Chmiel (2-klasowa), Gierniak, Kolonia Krzczonowska, Krzczonów (3-klasowa), Olszanka, Piotrków (2-klasowa), Policzyzna, Walentynów, Żuków (2-klasowa).

Parafie lubelskie⁴⁹

Parafia Nawrócenia św. Pawła w Lublinie – Cukrownia (szkoła fabryczna 4-klasowa), Cukrownia Szkoła nr XVII (4-klasowa), Czechów (3-klasowa), Czechówka, Dąbrowica (2-klasowa), Helenów (2-klasowa), Kolonia Wola Sławińska (2-klasowa), Marysin (2-klasowa), Płuszowice (2-klasowa), Rury Bonifraterskie (2-klasowa), Rury Brygidkowskie (2-klasowa), Rury Jezuickie (2-klasowa), Sławin (2-klasowa), Sławinek (2-klasowa), Snopków (2-klasowa), Szkoła nr IX, ul. Namiestnikowska 16 (7-klasowa), Szkoła nr VIII, ul. Dolna Panny Marii (6-klasowa), Szkoła nr XI, ul. Foksalna (4-klasowa), Szkoła nr XIII, ul. Okopowa 28 (3-klasowa), Szkoła nr XXI, ul. Namiestnikowska 33 (5-klasowa), Szkoła nr XXII, ul. Bychawska 22 (4-klasowa), Wieniawa (4-klasowa), Wola Sławińska (2-klasowa), Wrotków (5-klasowa).

Parafia Czwartek – ul. Probostwo (2-klasowa), ul. Ruska (2-klasowa), Rudnik.

Parafia Matczyn – Babin, Matczyn.

⁴⁹ W sprawozdaniu nie wymieniono wszystkich lubelskich szkół elementarnych. Według innych źródeł w 1915 r. – po opuszczeniu miasta przez Rosjan – w mieście funkcjonowały 23 szkoły elementarne (por. R. Kucha, *Szkolnictwo Lublina w latach 1864–1915: zarys dziejów*, Lublin 1995, s. 329–330).

Parafia Mełgiew⁵⁰ – Bystrzejowice (2-klasowa), Dominów (2-klasowa), Janowice, Kolonia Bystrzejowicka, Kolonia Franciszków, Kolonia Janówek, Krępiec (2 szkoły – 3-klasowa i 2-klasowa), Krzesimów (2-klasowa), Majdan Kawęcki, Mełgiew (3-klasowa), Trzeszkowice, Wierzchowiska.

Parafia Niedrzwica – Borzechów (2-klasowa), Czółna, Majdan Sobieszkański, Marianka, Niedrzwica Duża (3-klasowa), Niedrzwica Kościelna (3-klasowa), Sobieszczany (2-klasowa), Warszawska Kolonia.

Parafia Piaski Wielkie – Emilianów, Giełczew, Józefów, Kęblów Kolonia, Kozice Dolne (2-klasowa), Kozice Górne, Majdan Kozic Dolnych, Majdan Kozic Górnych, Piaski (4-klasowa), Siedliszczki, Wola Piasecka (2-klasowa).

Ratoszyn⁵¹, filia parafii Chodel – Borzechów, Łopiennik, Majdan Radliński, Radlin, Ratoszyn (2 szkoły – 2-klasowa i 1-klasowa), Zosinek.

Parafia Wojciechów – Kolonia Wojciechów I, Kolonia Wojciechów II, Kolonia Wojciechów III, Miłocin, Palikije (3-klasowa), Wojciechów (3-klasowa).

Parafia Zemborzyce – Zemborzyce (6 szkół 3-klasowych), Zemborzyce Dwór (szkoła 3-klasowa i ochronka).

Dekanat puławski

Parafia Baranów – Baranów osada⁵², Czółna, Gródek, Huta, Koziół (była szkoła, nie było nauczyciela), Pogonów, Śniadówka, Zagózdź.

Parafia Bobrowniki – Bobrowniki, Irena, Krasnogliny.

Parafia Bochotnica – Bochotnica (2 szkoły – 2-klasowa i 1-klasowa).

⁵⁰ Łącznie w parafii funkcjonowało 14 szkół 1-klasowych. Można przypuszczać, że oprócz wymienionych, działały one w miejscowościach ze szkołami o większej liczbie klas.

⁵¹ W sprawozdaniu znajdują się dwie wzmianki o filii ratoszyńskiej, które się od siebie różnią. Na stronie 14 mowa o dwóch szkołach w Ratoszynie (2- i 1-klasowej), natomiast na stronie 26 wymieniono tylko szkołę 4-oddziałową (czyli mogła to być szkoła 1- lub 2-klasowa). Na stronie 26 wyszczególniono jedynie cztery szkoły, a na stronie 14 odnotowano siedem.

⁵² W szkole pracowało dwóch nauczycieli, więc prawdopodobnie była to szkoła 2-klasowa.

Parafia Garbów – Amelin, Bogucin, Borków, Garbów (3 szkoły), Garbów Cukrownia, Janów, Jastków, Ługów, Moszna, Ożarów, Piotrawin, Piotrowice, Przybysławice, Sieprawice, Sługocin, Starościan, Tomaszewice, Wola, Wysokie, Zofian.

Parafia Gołąb – Bałtów, Borowa, Borysów, Gołąb (2 szkoły), Niebrzegów.

Parafia Kazimierz – Bochoćnica, Kazimierz (2 szkoły), Uściąż, Wylągi.

Parafia Klementowice – Klementowice (2 szkoły), Płonki, Stoki.

Parafia Kluczkowice – Cwiętalka, Folwark Górny, Kamionka, Kluczkowice dwór, Kluczkowice przy kościele, Kluczkowice wieś.

Parafia Końskowola⁵³ – Chrzachówek, Dęba, Końskowola (2 szkoły), Młynki, Pożóg Nowy, Pożóg Stary, Sielce, Stara Wieś, Wronów.

Parafia Kurów – Bronisławka, Brzozowskie, Glinnik, Kurów (3-klasowa), Wolica.

Parafia Markuszów – Barłogi, Bobowiska, Choszczów, Góry, Kłoda, Łany, Łakoć, Markuszów (2 szkoły), Zabłocie.

Parafia Opole (Lubelskie) – Kaliszany, Kolonia Elżbieta, Majdan Powiślański, Niezdów, Opole (2-klasowa), Ruda Opolska v. Zagrody, Rybaki i Zagłoba (wspólna szkoła), Skoków, Wrzelów.

Parafia Piotrawin – Braciejowice, Kamień, Kopanina Kamieńska, Zakrzów.

Parafia Prawno – Mazanów (2-klasowa), Miłoszówka, Poczesele, Prawno.

Parafia Rybitwy – Bór, Józefów nad Wisłą, Niesiołowice, Nieszawa, Rybitwy, Spławy, Wólka.

Parafia Wąwolnica – Bartłomiejowice, Karmanowice, Kolonia Niezabitów, Noworąbłów, Oblizniak, Piotrowice, Rąbłów, Wąwolnica (2-klasowa).

Parafia Wilków – Cukrownia Zagłoba, Dobrze, Folwark Majdany, Folwark Wrzelów, Kępa Chotecka, Kłodnica, Machów, Rogów, Szczekarków, Wilków, Wólka, Zastów Karczmiski, Zastów Polanowski.

Parafia Włostowice – Parchatka, Puławy (2-klasowa), Skowieszyn, Włostowice.

Parafia Żyrzyn – Osiny, Pogonów, Skrawki, Wilczanka, Żerdź, Żyrzyn.

---

⁵³ Według sprawozdania wszystkie szkoły były 3-klasowe (lub 3-oddziałowe).

Dekanat tomaszowski

Parafia Chodywańce – Chodywańce, Korhynie, Przeorsk, Przewłoka.

Parafia Dub⁵⁴ – Cześniki, Dub, Honiatycze, Koniuchy, Kotlice, Niewirków, Śniatycze, Zawalów, Zubowice.

Parafia Dzierążnia – Budy, Dąbrowa, Dzierążnia, Huta Dzierążyńska, Majdan.

Parafia Gródek⁵⁵ – Gródek, Kolonia Gródek, Nedeżów, Nowa Wieś, Podhorce, Podlodów, Szalatyn, Typin, Wierszczyca.

Parafia Komarów – Antoniówka Nowa, Huta Komarowska, Janówka, Komarów Osada (2-klasowa), Komarów wieś, Krzywystok, Księżostany, Wolica Brzozowa, Wolica Śniatycka.

Parafia Łaszczów – Czartowiec (3-klasowa), Łaszczów, Pukarzów, Soból, Steniatyn, Wólka Pukarzowska, Zimno.

Parafia Nabróż – Dobużek, Dutrów, Kmiczyn, Łykoszyn, Miętkie, Mirce, Mołożów, Nabróż, Stara Wieś, Tuczapy, Wereszyn, Wiszniów.

Parafia Rachanie – Grodysławice, Huta, Józefówka, Pawłówka, Rachanie (2-klasowa), Werechanie.

Parafia Rzeplin – Posadów, Radków, Rzeplin, Telatyn.

Parafia Susiec⁵⁶ – Pary.

Parafia Tomaszów – Jezierna, Kolonia Rogóżno, Kunki, Łaszczówka, Łosiniec, Majdan Górny (2 szkoły), Mazily, Pasiaki, Rogóżno, Rudka Wołoska, Sabaudia, Szarowola, Sznury, Tomaszów (8-klasowa), Wieprzów, Wólka Łosiniecka.

Parafia Tyszowce – Kłatwy, Malice, Marysin, Perespa, Podbór, Przewale, Sahryń, Turkowice, Tyszowce (2-klasowa), Wakijów, Wronowice.

Parafia Woźuczyn – Czartowczyk (2-klasowa), Kraczew, Michałów, Siemierz, Siemnice, Woźuczyn (2-klasowa), Zwiartów, Zwiartówek.

⁵⁴ Według sprawozdania w parafii było łącznie 11 szkół elementarnych.

⁵⁵ Według sprawozdania w parafii znajdowało się łącznie 11 szkół elementarnych.

⁵⁶ Według sprawozdania w parafii działały dwie szkoły 1-klasowe.

Dekanat zamojski

Parafia Frampol – Frampol (2 szkoły), Kąty, Pulczyn, Sokołówka, Stara Wieś.

Parafia Goraj – Bononia, Goraj (2 szkoły), Zagrody.

Parafia Krasnobród – Adamów, Boża Wola, Ciotusza Stara, Feliksówka, Hucisko, Hutków, Jacnia, Kaczórki, Kolonia Suchowola, Krasnobród (2-klasowa), Łuszczacz, Majdan Duży, Majdan Mały, Majdan Nepryski, Niemirówek, Pańków, Podklasztor, Potoczek, Potok Senderki, Rachodoszcze, Ruskie, Sołtysy, Suchowola, Szewnia, Tarnawatka, Wólka, Zaboreczno.

Parafia Łabunie – Barchaczów, Jatutów, Krynice, Łabunie (2-klasowa), Łabuńki, Majdan Krynicki, Majdan Ruszowski, Polanówka, Polany, Ruszów, Wierzbie, Wólka Łabuńska.

Parafia Mokrelipie – Chłopków, Dzielce, Gorajec wieś, Gorajec Zagroble, Latyczyn, Mokrelipie, Podborze, Podlesie, Radecznicza, Sąsiadka, Sułów, Tworyczów, Zaburze, Zakłodzie.

Parafia Nielisz – Białobrzegi, Bortatycze, Gruszka, Krzak, Nawóz (2-klasowa), Nielisz, Staw Kolonia, Staw Ujazdowski, Średnie, Ujazdów, Zarudzie, Złojec.

Parafia Radzięcín – Radzięcín, Średniawka, Teodorówka, Wola Radzięciska, Wólka Abramowska.

Parafia Sitaniec – Chyża, Jarosławiec, Kolonia Sitaniecka, Sitaniec Błonie, Sitaniec Poduchowny, Sitno, Stabrów, Szopinek, Udrycze, Wola Sitaniecka, Wysokie.

Parafia Skierbieszów – Dębowiec, Huszczka Duża, Iłowiec, Łaziska, Majdan Skierbieszowski, Osiczyna, Podwysokie, Skierbieszów, Sławęcín, Stara Lipina, Sulmice, Szorcówka, Wolica Uchańska, Zabytów.

Parafia Stary Zamość – Chomęciska Duże, Chomęciska Małe (2 szkoły), Kolonia Podstary Zamość, Krasne, Majdan Sitaniecki, Ruskie Piaski, Stary Zamość, Tarzymiechy, Wierzba, Wirkowice, Wisłowiec.

Parafia Szczebrzeszyn⁵⁷ – Błonie, Brody (2 szkoły), Czarnystok, Deszkowice, Kawęczyn, Klemensów, Michałów, Rozłopy, Sułów, Szczebrzeszyn (7-klasowa), Szperówka, Topólczka, Trzęsiny, Turzyniec, Zwierzyniec (2-klasowa), Żurawnica.

---

⁵⁷ Według sprawozdania w parafii działały 23 szkoły elementarne.

Parafia Wielącza – Bodaczów, Kąty, Kosobudy, Niedzieliska, Płoskie, Siedliska, Wielącza, Wieprzec, Wólka Wieprzecka, Zawada.

Parafia Zamość – Białowola, Janowice Duże, Kalinowice, Lipsko, Mokre, Pniówek, Podtopole (2-klasowa), Wólka Panieńska, Zamość (5-klasowa), Zamość Majdan, Zamość Przedmieście Lubelskie (2-klasowa), Zwódne, Żdanów.

Jak wynika z powyższego wykazu, sieć szkół na Lubelszczyźnie była dosyć zróżnicowana. W niektórych parafiach prawie każda miejscowość posiadała swoją szkołę, w innych działało niewiele placówek. Z pewnością wynikało to z wielu czynników, m.in. z zaangażowania ziemiaństwa, duchowieństwa i lokalnej społeczności oraz z możliwości finansowych i personalnych, bo w niektórych przypadkach brakowało nauczycieli i szkoła – chociaż formalnie istniała – to w praktyce nie funkcjonowała.

Jedną z poważnych bolączek szkolnictwa tego czasu był brak nauczycieli oraz często słabe kwalifikacje. Niektórzy nie posiadali żadnych dokumentów potwierdzających przygotowanie pedagogiczne. Brak nauczyciela uniemożliwiał założenie szkoły. W takiej sytuacji lokalna społeczność musiała występować do władz o „przydział” kadry pedagogicznej⁵⁸. Władze austriackie, próbując zaradzić temu problemowi sprowadziły część nauczycieli z Galicji oraz zachęcały do otwierania zakładów kształcących dydaktyków⁵⁹. Dużym zainteresowaniem cieszyły się 7-tygodniowe kursy, na które przyjmowano przede wszystkim absolwentów rządowych szkół średnich ogólnokształcących, ale także osoby z niższym wykształceniem. W 1915 r. utworzono również jednoroczne seminarium nauczycielskie, a w latach 1915–1917 w gmachu szkoły handlowej męskiej w Lublinie istniały kursy pedagogiczne dla kobiet zorganizowane przez „Koło Lublinianek”⁶⁰. Pod koniec 1917 r. na terytorium byłych guberni: warszawskiej i lubelskiej pracowało 9648 nauczycieli, z czego 1903 (prawie 20%) ukończyło tylko szkołę początkową i kurs pedagogiczny, a 192 nauczycieli szkołę początkową. Ponad połowa ogółu nauczycieli pracowała w zawodzie nie dłużej niż dwa lata⁶¹.

⁵⁸ H. Brodowska, *Chłopi lubelscy...*, s. 147.

⁵⁹ J. Lewandowski, *Królestwo Polskie...*, s. 64.

⁶⁰ W. Bryda, *Działalność Rady Szkolnej m. Lublina za okres 1915–1928*, [w:] *Monografia szkolnictwa m. Lublina za czas od 1917 do 1927*, red. T. Wolski, Lublin 1928, s. 12.

⁶¹ *Stan szkolnictwa...*, s. V.

Liczba nauczycieli szkół elementarnych w poszczególnych powiatach w 1917 r.

Powiat	Nauczyciele szkół publicznych			Nauczyciele szkół prywatnych			Razem		
	ogółem	kobiet	mężczyzn	ogółem	kobiet	mężczyzn	ogółem	kobiet	mężczyzn
Biłgoraj	77	59	18	3	3	–	80	62	18
Chełm	113	98	15	14	5	9	127	103	24
Hrubieszów	120	80	40	–	–	–	120	80	40
Janów Lub.	118	92	26	18	9	9	136	101	35
Krasnystaw	131	95	36	10	4	6	141	99	42
Lubartów	132	100	32	6	3	3	138	103	35
Lublin	386	342	44	56	23	33	442	365	77
Puławy	156	104	52	22	18	4	178	122	56
Tomaszów Lub.	137	126	11	–	–	–	137	126	11
Zamość	187	139	48	18	12	6	205	151	54
Razem	1 557	1 235	322	147	77	70	1 704	1 312	392

Źródło: Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych generalnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego, Warszawa 1919, s. 2–5.

Z powyższych danych wynika, że 77% ogółu nauczycieli stanowiły kobiety, co było szczególnie widoczne w szkolnictwie publicznym, gdzie odsetek wynosił 80%. Nieco bardziej wyrównane proporcje zauważyć można w szkołach prywatnych, gdzie nauczycielki stanowiły około 52% całej kadry.

Kolejnym istotnym zagadnieniem jest to, na ile istniejące szkoły były w stanie zapewnić dostęp do edukacji dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Jak już wyżej wspomniano, na początku XX w. na Lubelszczyźnie na 1000 mieszkańców przypadało około

30 uczniów. Dla porównania w Poznańskim było to 194, a w Galicji 143 uczniów⁶². Dzięki masowemu zakładaniu szkół, dysproporcje te w ciągu kilku lat nieco się zmniejszyły, ale nadal prawie połowa dzieci w przedziale wiekowym 7–14 lat pozbawiona była dostępu do edukacji. Według danych statystycznych z okresu okupacji austriackiej na 1000 mieszkańców powinno przypadać około 200 uczniów⁶³, natomiast wskaźnik ten wynosił jedynie 102.

Tabela 4

Liczba uczniów szkół elementarnych na Lubelszczyźnie w 1917 r.

Powiat	Uczniowie szkół publicznych			Uczniowie szkół prywatnych			Razem		
	ogółem	dziewcząt	chłopców	ogółem	dziewcząt	chłopców	ogółem	dziewcząt	chłopców
Biłgoraj	5 888	2 922	2 966	138	59	79	6 026	2 981	3 045
Chełm	6 782	3 191	3 591	432	234	198	7 214	3 425	3 789
Hrubieszów	6 496	3 070	3 426	–	–	–	6 496	3 070	3 426
Janów Lub.	9 495	4 471	5 024	667	314	353	10 162	4 785	5 377
Krasnystaw	10 014	4 614	5 400	475	219	256	10 489	4 833	5 656
Lubartów	9 112	4 212	4 900	257	119	138	9 369	4 331	5 038
Lublin	17 689	8 546	9 143	1 388	577	811	19 077	9 123	9 954
Puławy	11 804	5 546	6 258	911	503	408	12 715	6 049	6 666
Tomaszów Lub.	8 511	4 231	4 280	–	–	–	8 511	4 231	4 280
Zamość	13 475	6 580	6 895	692	313	379	14 167	6 893	7 274
Razem	99 266	47 383	51 883	4 960	2 338	2 622	104 226	49 721	54 505

Źródło: *Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych generalnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego*, Warszawa 1919, s. 2–5.

⁶² *Ibidem*, s. IV.

⁶³ *Ibidem*.

Największy dostęp do szkolnictwa elementarnego miały dzieci w powiatach tomaszowskim i zamojskim, gdzie na 1000 mieszkańców przypadało odpowiednio 128 i 121 uczniów. Najślabiej w powiecie janowskim i biłgorajskim, gdzie współczynnik ten wynosił odpowiednio 82 i 84.

Artykuł ten nie wyczerpuje zagadnienia, jakim jest szkolnictwo elementarne na Lubelszczyźnie w przededniu odzyskania niepodległości. Z pewnością dalsze wnikliwe badania i wykorzystanie materiałów źródłowych różnej proveniencji (m.in. dokumentacja szkół, sprawozdania Rad Szkolnych, literatura pamiętnikarska) pozwoli na uzyskanie pełniejszego obrazu nie tylko szkolnictwa, ale również zmieniającego się społeczeństwa, które dzięki rozwojowi oświaty stawało się społeczeństwem bardziej świadomym. Dzięki wielkiemu zaangażowaniu wielu społeczników, ale i zwykłych obywateli, początek XX w. charakteryzował się nienotowanym wcześniej wzrostem liczby szkół, które umożliwiały edukację coraz większej liczbie dzieci i młodzieży. Należałoby tu poświęcić sporo miejsca osobom szczególnie zasłużonym dla rozwoju edukacji w regionie czy poszczególnych miejscowościach, co może być również tematem dalszych badań i rozważań, natomiast na potrzeby niniejszego artykułu zamiarem autora było raczej ukazanie pewnego ogólnego obrazu. Mimo wzmózonych działań w ciągu kilku lat nie udało się nadrobić zaległości wynikających z polityki edukacyjnej władz rosyjskich realizowanej przez cały wiek XIX, jednak był to niezwykle istotny początek do odrodzenia i organizacji polskiego szkolnictwa już po odzyskaniu niepodległości.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie

O szkołach elementarnych w 1917, Rep. 61 B VIII 19

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. XX, nr 70, Warszawa 1837.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. LXVI, nr 219, Warszawa 1866.

Stan szkolnictwa powszechnego w grudniu 1917 r. na terytorium obu byłych generalnych gubernatorstw: Warszawskiego i Lubelskiego, Warszawa 1919.

OPRACOWANIA

- Araszkiewicz S., *Sytuacja szkolnictwa i oświaty w zaborze rosyjskim w latach 1831–1918. Szkolnictwo elementarne*, [w:] *Dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej do 1918*, red. S. Michalski, Warszawa 1982, s. 141–204.
- Brodowska H., *Chłopi lubelscy o swoich sprawach i Polski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora” 1982, vol. XXXVII, s. 135–155.
- Brodowska H., *Chłopi o sobie i Polsce*, Warszawa 1984.
- Bryda S., *Działalność Rady Szkolnej m. Lublina za okres 1915–1928*, [w:] *Monografia szkolnictwa m. Lublina za czas od 1917 do 1927 roku*, red. T. Wolski, Lublin 1928, s. 7–43.
- Ćwik W., Reder J., *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
- Dobrzański J., *Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1968.
- Gawarecka M., *Lubelskie Towarzystwo szerzenia oświaty pod nazwą „Światło” (1906–1917)*, „Rocznik Lubelski” 1973, t. XVI, s. 183–210.
- Jemielity W., *Z dziejów Kościoła w Królestwie Polskim w XIX wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1973, t. XXI, z. 2, s. 265–293.
- Kołaczowska A., *Szkolnictwo powszechne w powiecie lubelskim 1917–1927*, Lublin 1928.
- Konarski K., *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków 1923.
- Kopruckowniak A., *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864–1918*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, red. T. Mencil, Warszawa 1974, s. 641–736.
- Korzeniowski M., *Wojna na Lubelszczyźnie w latach 1914–1915 w świetle wspomnień*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2017, t. VIII, z. 2, s. 11–22.
- Kucha R., *Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864–1914*, Lublin 1982.
- Kucha R., *Szkolnictwo Lublina w latach 1864–1915: zarys dziejów*, Lublin 1995.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.
- Kumor-Mielnik J., *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805–2005*, Lublin 2011.
- Lewandowski J., *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914–1918*, Kraków 1980.
- Lewandowski J., *Szkolnictwo na Lubelszczyźnie w czasie I wojny światowej – zarys problematyki badawczej*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad oświatą i wychowaniem w Królestwie Polskim w latach 1815–1915*, red. R. Kucha, K. Poznański, Lublin 1989, s. 304–311.
- Mencil T., *Galicja Zachodnia 1775–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce*, Lublin 1976.
- Mencil T., *Początki organizacji Galicji Zachodniej w latach 1775–1796*, „Kwartalnik Historyczny” 1970, R. LXXVII, z. 2, s. 308–332.

Prauss K., *W sprawie realizacji powszechnego nauczania w Królestwie Polskim*, Warszawa 1917.

Romanowski W., *Działalność Lubelskiego Towarzystwa „Światło” na polu szkolnictwa elementarnego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1960, t. III, s. 167–205.

Romanowski W., *Z dziejów szkoły i oświaty elementarnej na Lubelszczyźnie w początkach XX wieku*, Lublin 1970.

Sobociński W., *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964.

Trzebiatowski K., *Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918–1932*, Wrocław 1970.

Wiercieński H., *Opis statystyczny Guberni Lubelskiej*, Warszawa 1901.

Wydatki gmin na oświatę w powiecie Lubelskim do roku 1916, „Ziemia Lubelska” 1916, R. XI, nr 265, s. 4.

NOTKA O AUTORZE:

Dr hab. Wiesław Partyka – historyk wychowania, pracownik Katedry Historii Wychowania, Opieki i Pedagogiki Społecznej w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (KUL). Członek Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, członek Towarzystwa Naukowego KUL.

Zainteresowania naukowe: szeroko pojęta historia wychowania, opieki społecznej, szpitalnictwa, pauperyzmu i wszelkiego typu instytucji i inicjatyw dobroczynno-charytatywnych w Polsce od XVII do początków XX w. oraz historia edukacji i szkolnictwa.

wieslaw.partyka@kul.pl